

Republica Moldova
Un stat în căutarea națiunii

Matei CAZACU, istoric francez de origine română. Licențiat al Facultății de Istorie a Universității din București (1969), doctor în istorie și civilizația bizantină și postbizantină al Universității Paris I Sorbonne Panthéon (1979). Cercetător la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” din București, apoi la CNRS, Paris, conferențiar la Sorbona și la INALCO. Autor a peste o sută de studii științifice, printre cele mai recente volume: *Basarabia, pământ românesc disputat între Est și Vest*, 2 vol., București, 2001 (în colaborare); *Minuni, vedenii și vise premonitorii în trecutul românesc*, București, 2003; *România interbelică*, București, 2004; *Dracula*, Paris, 2004 (Premiul Thiers al Academiei Franceze); *Gilles de Rais*, Paris, 2005; *România la 1900*, București, 2007; *Un État en quête de nation. La République de Moldavie*, 2010 și 2016 (în colaborare); *Frankenstein*, Paris, 2011 (în colaborare).

La Editura Cartier, el a publicat în 2013, împreună cu Dan Ioan Mureșan, *Ioan Basarab, un domn român la originea Tării Românești*.

Nicolas TRIFON, francez de origine română, român de origine aromână, trăiește și lucrează la Paris. Este doctor în lingvistică (École des Hautes Études en Sciences sociales, 1983). În anii '80 a publicat în Franța *Marx à l'Est* (1984) și numeroase contribuții critice în reviste și volume colective despre URSS și țările de est.

Autor, împreună cu Matei Cazacu, a două cărți despre Republica Moldova – *La Moldavie ex-soviétique: histoire et enjeux actuels*, 1993, și *Un Etat en quête de nation. La République de Moldavie*, 2010, 2016. A intervenit în ultimii ani în diverse publicații periodice de specialitate pe această temă: *Grande Europe* (la Documentation française), *Diplomatie, Géoeconomie* (Institut Choiseul)...

La Editura Cartier i-au mai apărut: *Aromânii: pretutindenii, nicăieri*, 2010, 2015, *Unde e Aromânia*, 2014, 2016, și *Aromânii în colimatorul Departamentului Politici pentru Relația cu Românii de Pretutindenii*, 2016.

Traducătorul, **Adrian CIUBOTARU**, a absolvit Facultatea de Litere a Universității „Alec Russo” din Bălți. Traduceri: Jean-Marie Schaeffer, *Adio, estetică*, Știința, 2001; Wladimir Troubetzkoy, *Sankt-Petersburgul, un mit literar*, Știința, 2005; Jean Grondin, *Hermeneutica*, Știința, 2008; Jacques Le Goff, *Europa explicată tinerilor*, Cartier, 2008; Philippe Nemo, *Ce este Occidentul?*, Cartier, 2008; Jacques Duquesne, *Dumnezeu pe înțelesul nepoților mei*, Cartier, 2008; Roger-Pol Droit, *Religiile pe înțelesul fiicei mele*, Cartier, 2008; Florent Parmentier, *Moldova. Atuurile francofoniei*, ARC, 2010; Nicolas Trifon, *Aromânii: pretutindenii, nicăieri* (2010, 2015).

Matei CAZACU Nicolas TRIFON

Republica Moldova

Un stat în căutarea națiunii

Cartografie de Vincent VACARISAS

Traducere din franceză de Adrian CIUBOTARU

CARTIER
i s t o r i c

CARTIER

Editura Cartier, SRL, str. București, nr. 68, Chișinău, MD2012.

Tel./fax: 022 20 34 91, tel.: 022 24 01 95. E-mail: cartier@cartier.md

Editura Codex 2000, SRL, Strada Toamnei, nr. 24, sectorul 2, București.

Tel./fax: 021 210 80 51. E-mail: romania@cartier.md

Suport juridic: Efrim, Roșca și Asociații

www.cartier.md

Cărțile CARTIER pot fi procurate online pe shop.cartier.md și în toate librăriile bune din România și Republica Moldova. Cartier eBooks pot fi procurate pe iBooks, Barnes & Nobles și pe cartier.md

LIBRĂRIILE CARTIER

Librăria din Centru, bd. Ștefan cel Mare, nr. 126, Chișinău.

Tel./fax: 022 21 42 03. E-mail: librariadincentru@cartier.md

Librăria din Hol, str. București, nr. 68, Chișinău.

Tel./fax: 022 24 10 00. E-mail: librariadinhol@cartier.md

Comenzi CARTEA PRIN POȘTĂ

CODEX 2000, Str. Toamnei, nr. 24, sectorul 2, 020712, București, România

Tel./fax: (021) 210.80.51

E-mail: romania@cartier.md

www.cartier.md

Taxele poștale sunt suportate de editură. Plata se face prin ramburs, la primirea coletului.

Colecția *Cartier istoric* este coordonată de Virgil Păslariuc

Editor: Gheorghe Erizanu

Lector: Valentin Guțu

Coperta seriei: Vitalie Coroban

Coperta: Vitalie Coroban

Cartografie: Vincent Vacarisas

Design/tehnoeditare: Marina Darii

Prepress: Editura Cartier

Tipărită la Combinatul Poligrafic

Matei Cazacu, Nicolas Trifon

LA RÉPUBLIQUE DE MOLDAVIE. UN ETAT EN QUÊTE DE NATION

Non Lieu Editions (2010)

Matei Cazacu, Nicolas Trifon

REPUBLICA MOLDOVA: UN STAT ÎN CĂUTAREA NAȚIUNII

Ediția I, mai 2017

© Editions Non Lieu, 2010/2016

© 2017, Editura Cartier pentru prezenta ediție. Toate drepturile rezervate.

Cărțile Cartier sunt disponibile în limita stocului și a bunului de difuzare.

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții

Cazacu, Matei.

Republica Moldova: Un stat în căutarea națiunii/ Matei Cazacu, Nicolas Trifon; cartografie de Vincent Vacarisas; trad. din fr. de Adrian Ciubotaru. – Chișinău: Cartier, 2017 (Combinatul Poligrafic). – 416 p. – (Colecția „Cartier istoric”, ISBN 978-9975-79-902-7).

Referințe bibliogr. în subsol. – Indice : p. 409-414. – 700 ex.

ISBN 978-9975-86-162-5.

94(478)

C 32

Cuprins

<i>Cuvânt-înainte</i>	9
Renașterea românească în Moldova: 1988-1992	15
Vertijul moldav.....	15
De la „arlechinul etnografic” la blocul rusofon.....	17
Sfârșitul ficțiunii despre poporul moldovenesc.....	19
Subterfugiile memoriei istorice.....	21
România Mare sau Moldova Mare?.....	24
„Doar o republică decomunizată poate fi independentă”.....	26
Obstacolele din calea decolonizării.....	28
Situția minorităților.....	32
Republica Sovietică Socialistă Nistreană.....	34
Obsesia minoritarilor.....	37
Precaritatea <i>statu-quoului</i> actual.....	40
Despre impasul național în fosta Uniune Sovietică.....	45
România Mare, la ce bun?.....	48
Ponderea naționalismului pe eșichierul politic românesc.....	51
Testul basarabean.....	53
Parcurs cartografic	57
De la un recensământ (1989) la altul (2004)	69
Compromisul independentist, 1993-2009:	
dificultatea de a ieși din imperiu	75
Moldova independentă în edițiile și publicațiile de specialitate franceze.....	76
„Can Moldova get worse?”.....	80
Despre vecinătatea României ca handicap... ..	87
Disidența – imposibilă, revendicarea națională – inevitabilă... ..	92
Radicalismul conformist.....	96
Intelectuali tineri împotriva intelectualilor în vârstă, cadre basarabene împotriva cadrelor transnistriene.....	100
Chestiunea imperiului.....	102
Deficitul democratic.....	110

„În România voi ați avut un comunism... în limba română”	115
La pânda standardelor europene ale democrației... ..	117
PPCD & PCRM	123
Irezistibila ascensiune a comuniștilor	127
Imbroglionul ideologic	131
Calea moldovenească, după Voronin	136
Comuniștii, agenții paradoxali ai tranziției	139
Stânga, dreapta: înrădăcinarea topografică, markerul etnolingvistic... ..	142
Spre o răsturnare de roluri?.....	146
Explozia din 6-7 aprilie.....	149
Compromisul independentist.....	157
Războiul și pacea limbilor pe fundalul morbului identitar	163
Româna în configurația sociolingvistică moldovenească.....	166
Istoria unei născociri sovietice: limba moldovenească	166
Limba moldovenească (și cea română), limbă romanică sau slavă? ..	173
O nouă limbă romanică, limba moldovenească?.....	174
Inevitabila apropiere de româna literară	175
Vigoarea „jargonului moldo-rus”	175
Diglosia încorporată.....	177
Relațiile dintre română și rusă: un bilingvism indirect.....	178
Româna literară standard și româna vorbită rusificată.....	182
Două limbi naționale?.....	187
Un „sentiment ciudat”	188
Schiță pentru un bilanț (provizoriu)	190
O diglosie care ascunde o altă diglosie.....	198
Războiul și pacea limbilor	199
Riscurile politicii lingvistice de după 1989	201
Factorii externi.....	204
Românizarea lingvistică.....	209
În marja crizei identitare: moldovenism vs românism	214
Inevitabilul Ștefan cel Mare și Sfânt: un consens îndoielnic	217
Improbabila națiune burgheză moldovenească.....	223
O curiozitate stânenitoare: <i>Dicționarul moldovenesc-românesc</i>	228
Moldovenismul ca plasament sigur	231
O conștiință națională fluctuantă	236
Tentativele de „clarificare” românești	237
Nemoldovenii sar în ajutorul națiunii moldovenești	243

Șantajul revizionist.....	252
Concluzie (I). Inconvenientele unei soluții naționale.....	255
Concluzie (II). Obstacole de surmontat pentru o soluție politică	260
Istoria Basarabiei sau Moldovei de Răsărit	271
O zonă de frontieră prin excelență.....	271
Expansiunea otomană.....	273
Avântul Rusiei sub Petru cel Mare.....	276
Epoca fanariotă	277
Ecaterina II, „Protectoarea creștinilor”	278
1812, anexarea Basarabiei de către Imperiul Țarist.....	279
Colonizarea Basarabiei	282
Administrația țaristă.....	286
Româna, o „limbă străină”	288
Impactul Congresului de la Paris (1856).....	290
Crearea României moderne	291
Independența României și pierderea Basarabiei de Sud.....	293
În umbra pajurii Romanovilor	294
Deșeptarea națională a românilor în Basarabia	296
Crearea Sfatului Țării.....	297
Efemera „Republică Moldovenească Democratică și Federativă”	299
Unirea cu România.....	301
1917 în Basarabia: o revoluție „acefală”	303
Recunoașterea diplomatică a unirii Basarabiei cu România	305
Administrația românească a Basarabiei (1918-1940).....	307
Contradicțiile statisticilor românești	309
Un bilanț mixt	312
Negocierile româno-sovietice în perioada interbelică	313
Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească, „leagănul României sovietice”	316
Poziția Partidului Comunist Român	317
Consecințele Pactului Ribbentrop-Molotov	320
Agresiunea sovietică.....	323
Prima ocupație sovietică (1940-1941).....	327
Noua ocupație românească (1941-1944)	328
Moldova sovietică (1944-1991)	330
Basarabia în relațiile sovieto-române de după 1964	334
Mișcarea națională românească în Moldova sovietică.....	341
Noua generație a Basarabiei	344

Postfață. 2009-2016: Rendez-vous-uri ratate cu democrația	347
Alegerile municipale din iunie 2015	349
Surpriza legislativelor din noiembrie 2014	350
Urcușurile și coborâșurile AIE: august 2009-noiembrie 2014	351
Presiunile economice	353
Ponderea minorităților	355
Apropierea de Uniunea Europeană: un succes al AIE rămas fără continuitate.....	357
Pe vremea colhozurilor era mai bine.....	358
„Jaful secolului”: cum s-a ajuns la aceasta?	359
Irezistibila ascensiune a Platformei Civice „Demnitate și Adevăr”	361
Cotitura din 6 septembrie: eurofilii și rusofili, aceeași bătălie?	364
<i>Rendez-vous-uri ratate cu democrația.....</i>	<i>366</i>
Deficiențele culturii politice în RM	369
Sfârșitul unui ciclu dominat de mimetismul generalizat.....	370
RM în epoca deplasării frontului de la est la sud	372
Post-scriptum	374

Anexe

Prințul și Pogromul: Chișinău, vara anului 1903	377
Chișinău, iulie 1917: Orașul tăcea în liniște... (Alexandru V. Boldur).....	383
Lucruri văzute în Basarabia, vara anului 1919 (Emmanuel de Martonne).....	387
Atrocitățile române în Basarabia, 1925 (Panait Istrati, „Biata Românie!”)	391
Argumentele românilor și cât valorează acestea, 1927 (J. Ohotnikov și N. Bacinski)	397
Opțiunea Basarabiei este federalismul, 1991 (Mihai Fusu)	401
Lucky sclavul (Mihai Fusu).....	404
<i>Indice</i>	<i>409</i>

Cuvânt-înainte

**Moldova orientală, Basarabia,
Republica Sovietică Socialistă Moldovenească,
Moldova ex-sovietică, Republica Moldova...**

Ce este Republica Moldova, țară care îi amintește publicului francofon mai curând de Syldavia¹ lui Tintin decât de statul independent intrat în circuitul european acum douăzeci și cinci de ani? Consonanța nu este, nici pe departe, singura cauză a confuziei, țara apărând, din mai multe considerente, drept „improbabilă”. De aceea, de fiecare dată când se discută despre Republica Moldova, trebuie precizat că aceasta corespunde cu aproximație provinciei cunoscute și sub numele de Basarabia, provincie așezată între râurile Prut (granița estică a României), Nistru și Marea Neagră, ale cărei frontiere s-au schimbat întruna, după bunul plac al istoriei, atât la nord, cât și la est și sud. Ținut răsăritean al Țării Moldovei, în care Carpații jucau rolul de frontieră la vest, Basarabia, a fost anexată de Imperiul Țarist în anul 1812. În 1918, după o scurtă perioadă de independență, obținută datorită Revoluției din Februarie, Basarabia este integrată în România, pentru a fi ocupată de URSS în iunie 1940, ca urmare a pactului dintre Hitler și Stalin, recâștigată în 1941 de trupele române și reocupată de armata roșie în august 1944. Începând din acest moment, Basarabia va deveni una dintre cele cincisprezece republici sovietice socialiste. La sfârșitul anilor 1980, în iureșul perestroikăi, majoritatea populației moldovenești (românofone) face pași importanți în procesul de redobândire a drepturilor sale depline, uneori în dau-

¹ La originea Syldaviei a stat, după spusele unor tintinologi, concatenarea cuvintelor *TranSYLVanie* și *MolDAVIE* (cf. <http://www.moldovanet.net/moldavie.php?119/TINTIN-en-Syldavie>).

na minorităților rusofone, iar pe 27 august 1991, Republica Moldova își proclamă independența, arborând culorile tricolorului românesc. Evenimentul este însoțit de secesiunea teritoriului situat pe malul stâng al Nistrului, care s-a înfăptuit cu sprijinul Moscovei și căreia guvernării moldoveni nu au reușit să-i pună capăt nici până în ziua de azi, în ciuda încălzirii relațiilor cu vechiul centru de comandă, realizată în detrimentul relațiilor cu România vecină.

Pentru a enunța în termeni comprehensibili subiectul acestei cărți, trebuie să evocăm trecutul destul de îndepărtat al țării, însoțindu-l cu precizările de rigoare, întrucât avem de-a face cu o istorie foarte complicată și prost cunoscută. O istorie, de altfel, pasionantă, dar numai dacă nu o concepem drept izvor nesecat de argumente și contraargumente în slujba fantasmelor naționaliste și a modurilor de legitimare statală în competiția regională. O istorie bogată în ocolișuri și discontinuități și care nu se pretează niciunei versiuni definitive capabile să pună punct tuturor interpretărilor contradictorii din trecut și din viitor. Matei Cazacu și-a redactat *Istoria Basarabiei sau Moldovei de Răsărit* pornind de la surse istoriografice disponibile, cu precădere românești, pe care le citează din abundență, dar nu fără a le evidenția anumite inadecvări, textele respective necesitând, uneori, o lectură critică. În realitate, tendința istoricilor români de la sfârșitul secolului al XIX-lea încoace de a contribui, prin opera lor, la dezvoltarea și consolidarea ideii naționale românești este manifestă în prezentarea și în lectura faptelor istorice, chiar dacă, de regulă, aceste fapte sunt restabilite, în baza documentelor, cu o grijă nu mai puțin manifestă pentru obiectivitate. „Pentru sec. XIX și începutul sec. XX, am putea spune că statul român a edificat națiunea română și nu invers (o altă temă pentru aprigi și controversate polemici) cu ajutorul intelectualului politicianului-literat”², ne atrage atenția Mi-

² „Scriitorii noștri și «disidența latentă»”, în *Contrapunct* din 7 februarie 1992. Pentru a nu lăsa cititorul cu impresia într-o cântă triumfalistă pe care ar putea-o degaja istoriografia românească, vom oferi, fără a comenta, un punct de vedere polemic ruso-sovietic asupra chestiunii românești a Basarabiei. Tot la *Anexe*, figurează și un text de Panait Istrati, care ne permite să surprindem aspecte mai puțin glorioase ale administrației românești în Basarabia în perioada dintre cele două războaie mondiale.

hai Fusu, om de teatru basarabean, autor a două contribuții emblematică care figurează, de asemenea, la *Anexele* acestei cărți.

Situația critică din toate punctele de vedere în care se află Republica Moldova în acești ultimi ani este de o complexitate la fel de deconcertantă ca și complexitatea istoriei care i-a dat naștere. Singurul lucru pe care îl putem spune este că locuitorii săi nu reușesc să găsească răspunsuri mulțumitoare la numeroasele întrebări suscita-te de independența republicii lor atât de mici și de divizate, situate, pe deasupra, la hotarele unui imperiu atât de insidios precum URSS, acum pe cale de a se recompune. În rândurile ce urmează vom căuta deci mai curând să identificăm toate aceste întrebări și să furnizăm, în măsura posibilităților, piste de reflecție, decât să oferim certitudini liniștitoare.

Mobilizarea excepțională la care am asistat în anii 1980-1990 în această țară aparține, fără îndoială, dar și fără rest, trecutului. Problemele ridicate pe această ocazie nu încetează însă să apese asupra prezentului moldovenilor și să le pună viitorul sub semnul incertitudinii.

În cartea de față, problemele date vor fi abordate în doi timpi: mai întâi, la cald, cu un text redactat la sfârșitul anului 1992 și apărut la începutul anului 1993 în *Moldova ex-sovietică: istorie și provocările prezentului* (volum publicat de Editura Acratie) cu titlul „Renașterea românească în Republica Moldova, 1988-1992”, pe care îl reproducem aici așa cum a fost publicat; mai apoi, cu o serie de remarci formulate odată cu trecerea timpului, în capitolul „Compromisul independentist, 1993-2009: dificultatea de a ieși din imperiu”. Anume în acest capitol vom încerca o abordare critică a realităților moldovenești din perioada guvernării comuniste a Republicii Moldova, plecând de la ideea că alegerea lui Vladimir Voronin ca președinte în 2001, dar și realegerea sa în 2005 nu trebuie considerate drept simple accidente în istoria acestei țări. Cât despre principalele tendințe din perioada 2009-2016, ele sunt punctate în Postfață. Aceasta este tradusă după ediția a II-a a cărții (Paris: Non lieu, decembrie 2016).

Chiar dacă a părăsit avanscena de ceva timp, chestiunea națională rămâne de neocolit, iar răspunsurile contradictorii la această problemă continuă să alimenteze criza socială, economică, administrativă, culturală... În amonte, e problema limbii, în aval, cea a identității.

Aceste aspecte vor fi tratate într-un capitol aparte, „Războiul și pacea limbilor pe fundalul morbului identitar”.

Moldova de Est, Basarabia, Republica Sovietică Socialistă Moldovenească, Moldova ex-sovietică, Republica Moldova... Aceste denumiri corespund unor perioade istorice distincte, desigur, dar recursul la una sau la alta, într-un context determinat, înseamnă o opțiune ce implică și niște consecințe. Alegerea operată depinde și de locul geografic și de momentul istoric la care se face referință, fără a uita naționalitatea, viziunea personală asupra lumii sau istoriei a celui care adoptă o denumire sau alta. Altfel zis, semnificațiile acestor denumiri, precum și semnificația fiecărei denumiri în parte, pot varia sensibil în funcție de context. Acest lucru este valabil, de exemplu, pentru Basarabia evocată de criptobolșevici sau de naționaliștii ruși autentici care se declară „patrioți basarabeni” și care contestă decizia tratatelor internaționale ce recunoșteau apartenența acestui teritoriu la România³; de emigranții evrei din Basarabia, ajunși în Argentina sau în alte părți și care afirmă că provin dintr-o provincie de la capătul lumii, al cărei nume are un sens doar pentru ei și pentru familiile lor⁴; de refugiații proaspăt sosiți în România și care au fost deportați de către puterea comunistă după al Doilea Război Mondial, deoarece erau etichetați drept „basarabeni”⁵; sau de intelectualii de la Chișinău de după 1989 care preferă să vorbească despre Basarabia și nu despre Re-

³ Cf. Asociația Emigranților Basarabeni care a publicat, în 1927, în Franța, *La Bessarabie et la paix européenne*, text din care vom cita la *Anexe* (cf. *infra* p. 397).

⁴ Basarabia și Chișinăul ocupă un loc de cinste în cronică imigrației evreiești în Argentina de la sfârșitul secolului al XIX-lea, întocmită de Edgardo Cozarinsky în *El rufian moldavo* (Buenos Aires, 2004) și în reconstituirea itinerarului parcurs de „tovarășul Carlos” de către fiica sa, Alicia Dujovne Ortiz (*El camarada Carlos: itinerario de un enviado secreto*, Buenos Aires, 2007). Evocând acest ținut al Europei, Carlos Dujovne nu se putea abține să-și „legene mâna în aer ca o frunză care cade în zbor planat”. „Uneori, era Rusia, alteori, România, copilo, se scuza acesta” (traducere în limba franceză de Nelly și Alex Lhermiller, Paris, La Découverte, 2008, p. 29).

⁵ Etnici români, refugiații din Basarabia în România au suferit aceeași soartă ca și germanii sau maghiarii din regiunea Banatului în timpul deportărilor din 1951; „străinii” care se găseau lângă frontiera cu Iugoslavia au fost deportați cu toții, pe când în cazul locuitorilor români autoritățile comuniste au recurs la triaj, după cum își amintește Smaranda Vultur în *Istorie trăită, istorie povesti-*

publica Moldova, deoarece adevărata Țară nu se poate numi altfel decât „România”⁶. Nu mai este cazul să precizăm că, prin aceste exemple, suntem departe de a epuiza semnificațiile posibile ale termenului „Basarabia”. De altminteri, opțiunea pentru o denumire poate antrena proiecții asupra perioadelor precedente sau care urmează celei la care se face expres referință. Astfel, vorbind despre Moldova de Est, expresie la fel de artificială ca Moldova ex-sovietică, sugerăm că a existat o istorie a acestui ținut înaintea anexării sale la Imperiul Rus, în timp ce denumirea de „Republica Sovietică Socialistă Moldovenească”, dispărând ca prin farmec după ce ocupase terenul fără nicio contestație posibilă, rămâne referința privilegiată a secesioniștilor transnistrieni care o utilizează, de la bun început, în titulatura republicii lor. Este de la sine înțeles că, deși am renunțat la mențiunea ex-sovietică în titlul ediției prezente a cărții, aceasta nu înseamnă că urmele moștenirii sovietice s-au șters. Deseori, se pierde din vedere că, înainte de a fi românească sau ex-rusească, Moldova actuală este ex-sovietică.

În sfârșit, am putea întrebuița, desigur, în franceză vocabula „Moldova” pentru a desemna *la Moldavie*, cu toate că, în același timp, nu folosim cuvântul „România” pentru *la Roumanie* sau „Polska” pentru *la Pologne*. Există mulți autori care preferă să utilizeze numele original al țării pentru a evita situarea pe o poziție sau alta în dezbateră suscitată de legitimitatea statului și a națiunii moldovenești. Atunci când trebuie să numim locuitorii și însemnele țării, opțiunea aceasta prezintă, de altfel, și unele inconveniente, de genul celor pe care le întâmpinăm, de exemplu, în cazul *Belarus/Bielorussie*: pentru mai multă consecvență, ar trebui să-l inițiem mai întâi pe cititor în limba română. Dacă numim țara „Moldova”, atunci suntem obligați să-i numim pe locuitorii săi *moldovean/mol-doveni*, *moldoveancă/moldovence* și să utilizăm adjectivele *moldovenesc/moldovenească/moldovenești*.

tă: *deportarea în Bărăgan 1951-1956* (Timișoara, Editura Amarcord, 1997). În epocă, basarabenii au reprezentat circa un sfert din toți deportații.

⁶ Cf. intervenția lui Vitalie Ciobanu la întâlnirea publică organizată cu prilejul apariției volumului *Stat slab, cetățenie incertă*, coordonat de Monica Heinz, produsă în paginile revistei *Contrafort*, nr. 154, august 2007.

De ce nu am proceda tranșant în această privință? De ce să folosim, așa cum facem aici, rând pe rând, atâtea denumiri pentru a reda o realitate pe care publicul și așa o identifică cu dificultate? ne-am putea întreba, retoric. Motivul este destul de simplu: în cazul Republicii Moldova, avem de-a face azi cu o realitate multiplă, cu mai multe identități, uneori complementare, uneori opuse, ca urmare a unei istorii bogate în evenimente trăite diferit de unii și de alții. În același timp, în pofida fluctuațiilor din ultimii ani, această Republică Moldova continuă să existe, în pofida pronosticurilor pesimiste emise în momentul fondării sale cu privire la șansele ei de supraviețuire. Această „performanță” este dublată de o alta, pe care ne vom strădui să o analizăm: statul Republica Moldova rămâne, nu este în prag de pierzanie, dar națiunea întârzie să prindă contur. Altfel spus, ne confruntăm cu o problemă națională tipică și, totodată, specifică, deoarece, în acest caz particular, nu este vorba de o națiune în curs de formare care încearcă să se doteze cu un stat, ci de un stat în căutarea națiunii.

Nicolas Trifon

Renașterea⁷ românească în Moldova: 1988-1992

Vertijul moldav

„Înțelepciunea este calitatea cel mai rar întâlnită în Moldova”, scrie Claude-Marie Vadrot în capitolul consacrat „celei mai mici dintre republicile federale ale URSS” (de fapt, ca și mulți dintre confrății săi, autorul confundă, în acest punct, Moldova, 33 700 km², cu Armenia, 29 800 km²), capitol cu un titlu grăitor: „Vertijul moldav”⁸. În această analiză-mărturie vom găsi principalele jaloane ale percepției occidentale asupra problemelor apărute în Moldova în ultimii ani: suspiciunea cu privire la naționalismul românesc, care ar conține „accente fasciste autentice” și care ar putea avea repercursiuni asupra ucrainenilor, rușilor, găgăuzilor sau Țiganilor; bunăvoința pentru rusofonii recent implantați, a căror ortodoxie comunistă este totuși deplânsă; simpatia bruscă, nuanțată de exotism, pentru găgăuzi, popor care nu ar cere decât o simplă „autonomie, cu precădere în plan intelectual”.

⁷ Termenul folosit de autor în franceză nu este renaissance («renaștere») ci renouveau («reînnoire»). El va fi tradus aici prin «renaștere» din două motive. «Reînnoire» ar îngreua în română formulele în care el este folosit: «reînnoirea românească/ națională/ în RM», în timp ce fenomenul istoric și cultural la care aceste formule trimit este cunoscut în română sub forma «renaștere». Inconvenientul cu această metaforă este acela de a interpreta denumind fenomenul istoric și cultural dat. «Renaștere» este însă forma consacrată în româna, motiv pentru care am renunțat să recurgem la expresii mai neutre precum «noul curs românesc/național/ în RM».

⁸ Claude-Marie Vadrot, *L'URSS, la roulette russe des nationalismes*, Paris, Editura Bayard, 1991, p. 385-444.

Acest diagnostic alarmant (și puțin precipitat) este acompaniat de o scurtă prezentare, destul de instructivă, a dezastrului ecologic ce caracterizează această țară, cu o densitate a populației printre cele mai înalte în URSS (135 de locuitori/ km²), și a cauzelor sale: „industrializarea prirită și haotică ce a bulversat obișnuințele, a destructurat modurile de viață, a distrus peisajele” și „agricultura gigantismului”, ale cărei inflorescențe, imensele livezi colhoznice, de exemplu, ar fi manifestarea „delirului tehnocrației agricole sovietice”. Fructele și legumele, conservele și chiar vinul ar fi contraindicate consumului în Occident din cauza utilizării intensive a îngrășămintelor de proastă calitate. Din nefericire, aceste produse contribuie într-o măsură însemnată, notează Claude-Marie Vadrot, la asigurarea cu alimente a unei părți a Rusiei și a unor orașe mari, precum Kiev și Moscova.

Chiar dacă sunt enunțate pe un ton destul de disprețuitor și se sprijină, uneori, pe date aproximative, constatările și sentințele acestui observator nu sunt cu totul neîntemeiate. Ele solicită mai curând mai multe clarificări, pe care ne vom strădui să le facem în rândurile ce urmează, dar și un reglaj prealabil. Repararea unei nedreptăți – în cazul de care ne ocupăm, prin restabilirea drepturilor naționale ale moldovenilor majoritari în republica ce le poartă numele – ar genera *ipso facto* și alte nedreptăți, de pildă degradarea statutului minorităților ucraineană, rusă, găgăuză, evreiască sau romă? Ni se pare inacceptabil să aderăm la sofismul care decurge din acest gen de interogații, din ce în ce mai curent în Europa Occidentală, unde se crede (greșit, în unele situații, corect, în altele, dar nu aceasta este problema) că problema națională a fost depășită. În cazul în care nu dăm dreptate niciuneia dintre diversele părți implicate într-un conflict de ordin național, sau perceput ca atare, recurgem la un procedeu, fără îndoială, eficient pentru eliminarea problemelor ridicate de protagoniștii conflictului dat, dar care nu ne poate ajuta să înțelegem problema și cu atât mai puțin să găsim soluția.

Vag solicitată la început, escaladarea brutală a naționalismelor în URSS a surprins Occidentul, care nu încetează de atunci să deplângă urmările considerate drept dezastruoase ale acestui fenomen perceput ca anacronic. Cu toate acestea, după cum a remarcat Pierre Hasner, dacă imediat după cel de-al Doilea Război Mondial

statul-națiune părea condamnat de diviziunea bipolară a lumii și de integrarea regională, decolonizarea trebuia să favorizeze, rapid, emergența unei noi forme de naționalism și înmulțirea statelor-națiuni în Lumea a Treia⁹. În această perspectivă, putem considera că șocul național care s-a produs în URSS nu este, în realitate, decât o semisurpriză și că examinarea ponderii, naturii și efectelor pe care le-au avut sechelele coloniale constituie o pistă deloc neglijabilă pentru înțelegerea impasului ce a survenit în urma acestui șoc. Dar numai dacă ținem cont de primejdiile derapajului emoțional și politic pe care noțiuni atât de des denaturate precum *imperiul colonial*, *colonialism*, *decolonizare* sau *neocolonialism* riscă să le provoace.

De la „arlechinul etnografic” la blocul rusofon

„Jos cu românii și cu limba lor!”, strigau mii de manifestanți tineri pe străzile micului oraș Comrat, capitala improvizată a proaspăt createi Republici Găgăuze, citim într-un reportaj AFP din 2 septembrie 1991. Pentru a înțelege reacțiile de acest gen, violente și frecvente din momentul adoptării românei ca limbă oficială a Republicii Moldova, se cuvine să stabilim cu exactitate „cine și ce vorbește” înainte de a trece la considerații de ordin politic, sociologic sau psihologic. Câți dintre găgăuzi, de exemplu, vorbesc, în afară de propria lor limbă, limba română? Și câți rusa? Fără un răspuns clar la această întrebare, riscăm să cădem pradă unor coniecturi stângace explicând, de pildă, comportamentul acestor tineri de la Comrat care, cu câteva zile mai înainte, își manifestau zgomotos simpatia pentru puciștii de la Moscova.

Datele furnizate de ultimul recensământ al populației realizat în URSS în ianuarie 1989 privind repartizarea populației în funcție de naționalitate și de limbă ne oferă indicații prețioase. Pentru a ușura înțelegerea acestor cifre care decurg din statisticile sovietice, aparent aride și derutante, le-am tradus și le-am prezentat aici exclusiv în procente. La o populație de 4.335.360 de indivizi, câți avea la acea

⁹ „L'Europe et le spectre des nationalismes”, în *Esprit*, nr. 175 (oct. 1991), p. 5-22.

dată Moldova, erau 2.794.794 de moldoveni¹⁰, 600.366 de ucraineni, 562.069 de ruși, 153.458 de găgăuzi, 88.414 bulgari, 65.672 de evrei, 19.608 belaruși, 11.751 de țigani, 7.335 de germani etc. În sine, aceste cifre oferă totuși o imagine imperfectă a situației din cauză că, în URSS, îți puteai declara apartenența la o naționalitate având ca limbă maternă limba unei alte naționalități, dar și din cauza importanței pe care o avea alegerea celei de-a doua limbi pentru relațiile publice, școlarizare, viața profesională și culturală. Rusa era limba maternă a 4% din moldoveni, 99% de ruși, 37% de ucraineni, 7% de găgăuzi, 73% de evrei, 56% de belaruși, 4% de țigani și 66% de germani. Cât privește româna, aceasta reprezenta limba maternă pentru 95% din moldoveni, 2% de ucraineni, 1% de ruși, 1% de găgăuzi, 2,5% de bulgari, 1% de evrei, 13,5% de țigani, 1% de belaruși și 1% de germani. În sfârșit, rusa este vorbită ca a doua limbă de 53% de moldoveni, 43% de ucraineni, 73% de găgăuzi, 68% de bulgari, 23% de evrei, 42% de țigani, 33% de belaruși și 30% de germani, în timp ce româna nu este stăpânită, ca a doua limbă, decât de 13% de ucraineni, 11% de ruși, 4% de găgăuzi, 7% de bulgari, 15% de evrei, 31% de țigani, 5% de belaruși și 5% de germani. Adunându-i pe cei pentru care rusa este fie limba maternă, fie a doua limbă de comunicare, am putea stabili ponderea rusofoniei în sânul diverselor naționalități din Moldova: 57% la moldoveni, 80% la ucraineni, 80% la găgăuzi, 86% la bulgari, 96% la evrei, 46% la țigani, 89% la belaruși și 96% la germani. În

¹⁰ În toată URSS, inclusiv în Moldova, recensământul din ianuarie 1989 a numărat 3.352.352 de moldoveni, din care 324.525 – în Ucraina, 172.671 – în Rusia și 33.098 – în Kazahstan. La aceste cifre trebuie adăugați cei pe care autoritățile sovietice îi înregistrau ca „români”: 146.071 în toată țara, din care 134.825 în Ucraina și doar 2.477 în Moldova (*Le Courrier des pays de l'Est*, nr. 353, oct. 1991, p. 68-75). Sovieticii îi considerau „moldoveni” pe locuitorii Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești (RSSM) și „români” pe locuitorii altor regiuni românești vechi incorporate după război în Ucraina. Această diferență este arbitrară. Locuitorii vorbitori de limbă română ai fostei Moldove sovietice sunt atât „români” (dar nu și cetățeni ai statului român), cât și „moldoveni” (care nu trebuie confundați cu locuitorii Moldovei de Vest, ce aparține României) sau „basarabeni” (de la numele vechi al Moldovei de Est, anexată de Rusia). Față de recensământul din 1979, populația moldovenească și/ sau românească a crescut cu 13%, rata natalității sale fiind una dintre cele mai mari printre etniile din parea europeană a fostei URSS.

schimb, românofoni nu sunt decât 15% de ucraineni, 11% de ruși, 5% de găgăuzi, 9% de bulgari, 16% de evrei, 44% de țigani, 7% de belaruși și 6% de germani.

Pentru a descrie situația creată în anumite regiuni ale Basarabiei de către colonizarea internațională impulsionată de imperiul țarist, istoricii români de la începutul secolului al XX-lea folosesc cuvintele „puzzle”, „mozaic” sau „arlechin etnografic”, scrie Matei Cazacu. Astăzi, ar trebui să vorbim mai ales de bloc rusofon. Aceste cifre demonstrează clar, dincolo de orice considerație de ordin speculativ, nu numai cauzele care i-au făcut pe români să se mobilizeze pentru a-și promova propria lor limbă și înlătura obstacolele de care s-au ciocnit, dar și reacțiile suscitade de către aceștia neromânilor care, în marea lor majoritate, nu sunt românofoni.

La aceasta ar trebui să adăugăm și o altă precizare, edificatoare în ceea ce privește statutul precar al limbii române în Moldova. Dacă e adevărat că majoritatea moldovenilor (românilor) și-au păstrat limba română ca limbă maternă și că doar ceva mai mult de jumătate dintre ei stăpânesc rusa, nu este mai puțin adevărat și că majoritatea cadrelor moldovenești românofone, indiferent de categorie, au fost școlarizate în rusă. Abia după căderea lui Ceaușescu asistăm la o creștere a schimburilor culturale între cele două țări, românii din Moldova dobândind posibilitatea de a-și urma studiile în universitățile din România, în cadrul noilor acorduri. Stupoarea și, uneori, ironiile pe care acești studenți le provoacă noilor lor condiscipoli, din cauza expresiilor arhaice și „țărănești” utilizate sau a numeroaselor calcuri (traduceri literale) din rusă la care recurg, ne spun foarte multe despre dificultățile pe care trebuie să le înfrunte vorbitorii de română originari de peste Prut.

Sfârșitul ficțiunii despre poporul moldovenesc

Mișcarea de renaștere națională românească din Moldova care a început în 1988 s-a arătat a fi masivă, determinată, rapidă și, cel puțin în prima perioadă, de o eficacitate redutabilă. Ea i-a surprins sub toate aspectele pe observatorii externi, dar și pe moldovenii înșiși.

Semnele premergătoare unei asemenea mișcări, atât în perioada dinaintea alegerii lui Gorbaciov, cât și în primii ani ai guvernării sale, sunt cvasiinexistente. La o cercetare mai atentă, găsim, în cele din urmă, mai multe manifestări simbolice ale naționalismului românesc: în iunie 1966, un inginer moldovean arborează steagul românesc pe furnalul fabricii de zahăr de la Alexandreni, în timp ce prestația în Moldova a unei formații muzicale românești suscită, în 1970, reacții „naționaliste” (pentru epocă) la public în forma unor slogane precum „Frații noștri!” Aceste semne însă nu prevesteau o asemenea mișcare și vom încerca în van să găsim un grup disident sau care să semene cu disidența în Moldova, așa cum s-a întâmplat în alte republici sovietice.

Asociațiile culturale și grupurile politice care, în mai 1989, au creat împreună Frontul Popular din Moldova erau mai curând o emanație și un impuls decât motorul dinamicii reformiste și naționale ce marchează perioada 1988-1991. Cât privește diriguitorii comuniști ai Moldovei, luați prin surprindere de succesul electoral al Frontului, aceștia se vor mulțumi să însoțească ori să se alipească mișcării, încercând să profite de pe urma acesteia, dar fără a se încadra cu adevărat în aceasta.

Meritul incontestabil al acestei mișcări populare este de a fi pus capăt unei triple aberații, identitară, istorică și lingvistică, creată de la zero și impusă în mod autoritar și artificial de către puterea sovietică: existența unui *popor moldovenesc*, înzestrat cu o istorie particulară și vorbind o limbă aparte, *moldoveneasca*. Renunțarea la alfabetul chirilic și adoptarea de către Republica Moldova a culorilor drapelului român, precum și a imnului național al României constituie tot atâtea semne ale unei reparații solicitate ardent de majoritatea românofonilor din Moldova, victime, după cel de-al Doilea Război Mondial, ale unui afront a cărui ampolare e greu de conceput din afară. Adoptarea românei ca limbă a republicii, în detrimentul limbii ruse, căreia i s-a rezervat statutul de limbă de comunicare interetnică, constituie, fără îndoială, achiziția cea mai importantă, mai mult decât simbolică, a mișcării naționale românești din Moldova.

Proclamarea independenței Moldovei de către președintele acesteia, Mircea Snegur, pe 27 august 1991, la câteva zile după tentati-